

Касета перша

Олава, 12 липня 1997 року, ранок

Прошу пана, то вже записує?

Отже, перед тим як Генек побачив Богоматір, йому наснився сон про бджіл. Був ранок, коли він мені про це розповідав. Я пам'ятаю. У мене пам'ять краща, ніж у курки. Я чекав на сніданок та читав у «Політиці», як Раковський¹ виправдовується за ринкові ціни. Данка готувала яйця та сосиски й намащувала маргарин на хліб, а діти вовтузилися під столом. Куба лупцював Адася гумовим китайським драконом і страхітливо реготав, Адась верещав, Данка репетувала на обох, я втихомирював їх усіх та намагався читати того Раковського. Словом, повна катавасія, як це зазвичай буває в нас о сьомій ранку.

На це все прийшов Геньо, одягнений, як звично, у штани, натягнуті підтяжками по груди, та зіпраний лейбик. Він сів, узяв ножа й почав чистити собі яблуко. Отакий він був. Здирав скоринку з хліба, а рибу їв пів дня, бо нескінченно довго виймав з неї кістки. Відтоді, як він занедужав, то почав лисіти і вже не прикривав вуха волоссям. Його вуха були огидні, до того ж білі та м'які, як кльоцки з литого тіста чи щось подібне.

— Мені наснилися бджоли, братику, — сказав він, оббираючи яблуко. — Такі, ну, тисячі чи мільйони бджіл; вони залетіли в мене й почали гудіти в животі. — Він відклав ножа, щоб показати мені точне місце. — Лоскотали мене там, усередині — своїми, тее, крильцями лоскотали.

— Це гарний сон. А що було далі?

Я відклав газету. Данка подала хліб та яйця, відварені на м'яко. Хлопці всілися. Куба балансував китайським драконом на краю стола, а Адась понуро зиркав на нього спідлоба. Геньо продовжив чистити яблуко. Він завжди слідкував за тим, щоб зняти шкірку однією спіральною смужкою, і сумував, якщо йому це не вдавалося.

¹ Мечислав Раковський (1926–2008) — польський комуністичний діяч часів ПНР, Прем'єр-міністр ПНР у 1988–1989 рр.

— Ті бджоли вилетіли з мого рота, але були вже інші, такі золоті, більші та красиві, як брошки. Я не міг на них надивитися, братику, і тільки зараз гадаю, що то могло означати, але напевне, щось добре, ти теж так вважаєш? Такий гарний сон. У мене буде якась пригода, еге ж? Буде пригода, правда?

Він розрізав яблуко на чотири частинки та з кожної виїняв серцевину. Я спостерігав, як він відкидав кісточку у центр тарілочку, думав про тих бісових бджіл, про операцію, що наближалася, і в мені росла потреба сказати йому щось неприємне. Іноді так буває. Ми мусимо зробити боляче комусь беззахисному лише тому, що він беззахисний.

— Ну добре, Геню, — сказав я. — Якщо я правильно розумію, бджоли вилетіли з твого рота. А як, через який отвір вони туди залетіли, розповіси мені?

Геньо застиг над яблуком. Почав перекладати ніж з однієї руки в другу, а його вуха побуряковили. Так траплялося, коли він ніяковів чи дратувався. Геньо знервовано зиркнув на дітей і пробурмотів:

— Я такого слова не вимовлю.

Він продовжив їсти яблуко і цього ранку не сказав більше ні слова. Після сніданку у ванній довго лив на себе воду. Він був чепуруном, навіть як на такого борсука. Данка запитала, чому я знову поведився з ним нечестно. Я здивувався, бо ж вона терпіти не могла Генека і скаженіла через те, що він живе з нами.

— Та хто його зна, — відповів я. — В його ситуації він міг би подумати про щось інше, ніж сни.

Генек на хвилю зник у себе. Я знав, що він молиться перед одним із тих своїх образків чи котроюсь зі святих фігурок. Він схопив свою торбу й попрощався. Крізь вікно я бачив, як він відчіпляє чорного велосипеда від стійки, сідає, рушає повільно, хитливо, вужилом, наче дитина, зрештою відновлює рівновагу, прискорюється й виїжджає на ділянку.

* * *

Не знаю, коли Геньо зіпсувався, і не розумію, чому люди взагалі псуються. З якої причини одного дня хтось абсолютно нормальний, а іншого вже ні. Має сім'ю, роботу, товаришів, цікавиться чимось, щось любить — і раптом ми бачимо його без цього всього. Залишаються лише голі дні без жодного сенсу й

краплі любові. Так трапилося й з Генеком. Замолоду він був цілком нормальним, і я не можу напевне стверджувати, коли все зійшло на пси.

Спочатку ми жили не в Олаві, а поряд, в Ячковіце, де татуньові дістався поверх у колишньому німецькому фільварку. В підвалах стояли тисячі слоїків. Вихід був просто на подвір'я з курятником, сараєм та великою зруйнованою будівлею, в якій до війни зберігалася сільськогосподарська техніка. Чого не вкрали, те покритлося іржею. Далі простягалися луки та тік струмочок, в якому теплими ночами ми ловили раків загостреною палицею. Ромек, той самий, який згодом став священником й учворив нам стільки лайна, витягував їх з-під каменів, хапаючи ззаду за спинку. Мені так не вдавалося, я бісився, плескав воду, щоб розлякати йому тих раків, і тоді ми всі починали битися — за винятком Генека.

Я валандався з Ромеком і тим покидьком, Вальдеком Готфридом, а Геньо, як мій молодший брат, був нашим хвостиком. Батько казав займатися ним, то я й займався. Цей малий потішний Геньо з усіх сил намагався рівнятися на нас. Найбільше ми любили гратися у війну. За бункер нам правили залишки замку — такий собі одноповерховий мур із вежею. У будь-якому разі, дивлячись на Олаву в ті часи, можна було подумати, що зовсім недавно закінчилося килимове бомбардування¹. Я чув, що коли «руські» завоювали місто, то підпалили кілька кам'яниць задля розваги, але не знаю, чи то правда.

Хай там як, у замку ми зробили бункер, а у вежі облаштували оглядовий пост. У нас були карабіни з галузок та пістолети, які татуньо вирізав для нас із товстої дошки. Інші хлопці штурмували нас, потім ми штурмували їх, і так це все крутилося-вертілося. Яюсь безстрашний Геньо виповз на сам край муру й — тра-та-та! — вперіщив по лопухах з того свого соснового кулемета. Перш ніж я підбіг, він уже буцнувся на землю — так, що з дерев аж граки в небо здійнялися. Геньо сидів та отупіло витріщався на передпліччя, яке знай вільно теліпалося. На голові розквітла гуля. Разом з Ромеком та Вальдеком ми віднесли Геня до тієї старої лікарні на Святого Роха, а я то радів, що мій брат живий, то побивався через перспективу отримати від татуня на горіхи.

¹ Килимове бомбардування — метод бомбардування, який застосовувала стратегічна авіація країн-учасників Другої світової війни при масових нальотах на військові та промислові об'єкти противника з використанням значної кількості бомбардувальної авіації.

Батько бив довго, а Геньо видужував поволі. Навіть місяць по тому на його чолі височів жовтуватий, налитий кров'ю купол. Хтозна, може, саме тоді все й почалося?

* * *

Татуньо, який усю війну просидів, наче миша, десь під Трускавцем, раптом вирішив, що мундири зроблять з нас людей, і так ми стали гарцерами¹. Такі були часи. Куди не плюнь — там конфедератка. То й ми приєдналися з міркувань солідарності, я — бо мусив, Ромек з Вальдеком — заради хохми, а малий Геньо пішов у зухи², де дістав сорочку, короткі штанці та шапку, яку одразу ж і загубив. Гарцерство було нудним, бо в Олаві було нудно, але назагал непогано, за умови, що котромось з нас не треба було нести тотем патруля в першотравневому поході. Нам дістався підвал в кам'яниці на розі Ринку та вулиці Короткої, який для нас перетворили в штаб-квартиру. Командир вірив у Леніна й корінну «п'ястовість» Силезії, навсправжки прагнув, щоб ми набували нових навичок, й невпинно тріскотів про те, що когось знову взяли в батальйон «Парасоль». Він готував нас до З'їзду молодих лідерів та будівників Народної Польщі, а мене діймав до живих печінок, аби я здобув відзнаку «Будь придатним до праці й оборони». Не вийшло, але якщо чомусь і завдячую за вправність у покері, то саме тому підвалу. Ми трохи блукали підвалом — я з братом і ті двоє. Замість ліхтариків у нас були свічки, а Геньо сунув перед нами в темряві, перечіпався через усіякий мотлох, кричав і знову падав. Після цього всього у нього були такі ступні, що здавалося, ніби він стрибав ними через дріт.

У тому всьому гарцерстві найкращим було літо — звісно ж, якщо командир не вигадував багатоденного маршруту зі всім спорядженням. Нас більше вабив протилежний бік Одри, де можна було викопати гудзика, пряжку, а іноді навіть фрицівський шолом чи багнет. Ми купалися в річці, будували курені та розпалювали великі багаття на березі. На них пекли яблука, картоплю, хліб. Найкращі були гойдалки, такі, знаєте, пане Лукашу, з пробитої дошки, через яку протягувалися мотузки. Ці мотузки прив'язували до гілок — і готово. Маємо таку картину: вечір,

горить багаття, а Ромек без сорочки застрибує на гойдалку, розгойдується все вище й вище — так, що мотузки разом з ним ось-ось обкрутяться навколо тієї товстої гілляки, і раптом стрибає з підібганими ногами, перевертається в повітрі та з плюскотом пірнає у воду. Отак було! Він одразу виринає і плив до берега, а я, Вальдек та інші проштовхувалися до тієї гойдалки, бо кожен із нас хотів стрибнути. З цієї причини Геньо гойдався дуже рідко. Ніхто не волів пропускати шмаркача, він сам не міг прорватися, то й тинявся собі надбережжям, де лиш сам бажав, а я радів, що до мене не чіплявся. Якось він зник на пів дня і повернувся в швабському шоломі. Мав вигляд достоту малого повстанця, бракувало лише пов'язки. Ми саме лежали на березі, сонце пригрівало, Геньо вгледів вільну гойдалку, виліз на неї, розгойдався та стрибнув, перш ніж я зрозумів, що відбувається. Його відразу накрило з головою, і через той шолом він не впливав. Я шубовснув у воду, пливу й задихаюся — так мене здушив страх за брата. Вилонив Геня, зацідив йому по губах:

— Ти що собі, гівнюче, думаєш?! Нащо стрибав з гойдалки?!

А він, сопливий і мокрий, схлипував:

— Бо я хотів помарширувати до неба, як ті з Вестерплатте, четвірками.

— Немає ніякого неба! — Я струсонув його і повторив слова, які казала нам пані в класі, командир і купа інших людей. — Неба нема, бовдуре! Ти був би трупом, і що б я з тобою мертвим робив?

* * *

Аж тепер, розповідаючи про це вам, я починаю розуміти, наскільки важливими були наші річки — Одра та Олавка. Тепер, прошу пана, річки людям хіба заважають. Через річку не можна перейти, через річку не скоротиш шляху, річка підіймається, затоплює підвали та поля, і ми собі думаємо, що краще було б, якби її взагалі не існувало. Я дитинства без води не уявляю. Ні свого, ані Генекового. Біля води навіть не треба було нічого робити — такий від неї линує спокій. Ми часто сідали біля шлюзу, щоб подивитися на вугільні баржі. Рухомі чорні острови. Міркували, куди вони пливуть і що там є. Геньо жував травинку, витягував босі ноги й фантазував про далекі краї Есперанто та Суахілі. І мені ніяк не вдавалося втовкмачити йому, що це щось зовсім інше.

¹ Союз польського гарцерства (ZHP, Związek Harcerstwa Polskiego) — найбільша польська скаутська організація.

² Зухи — наймолодші учасники Союзу польського гарцерства, діти віком 6–10 років.

З водою пов'язаний і перший серйозний прочухан, який Геньо отримав від татуня. Це, мабуть, було боляче удвічі, бо Генек сліпо його любив. Звичайно, зараз ми дивимося на ці речі геть по-іншому, але татуньо лупив нас тільки тоді, коли ми насправді цього заслуговували. Про старого Готфрида не можна сказати того ж, бо бідний малий Вальдек на всіх заняттях не сидів, а присідав у класі над кріслом, оберігаючи таким чином свій болючий задок. Наш татуньо бив відкритою долонею, рідше хапався за пасок, а для особливих okazji мав лозину, сховану на полиці у вітальні, куди ніхто з нас не міг дістатися. Ми знали: коли він хапається за лозину — помилювання не чекай. Повторював, що швидше зламаються наші паскудні характери, ніж трісне та гілка. Коли Геньо гепнувся із замкового муру, я отримав саме лозиною, а нас обох відлупцювали нею після того, як ми пішли на риболовлю.

У нас було таємне місце просто на Олавці, одразу ж за Ячковіце, з боку Черниці. Там був такий легкий вигин з піщаним спуском. Вода через якийсь метр ставала глибокою. Ми рибалили на черешні та хробака, Геньо на хліб, і йому не дуже таланило. Здебільшого ми розмовляли. Я сказав, що молодий судак плаває біля дна, Ромек одразу додав, що нам той судак і та інформація ні к бісу. От лящ — то інша справа. Лящ завжди в мулі, можна ловити. Ми намагалися зрозуміти поведки риб та їхню психіку — таку ж таємничу, як психіка марсіян, яких, подекуди, бачив Гагарін. Ніхто, крім Генека, не сумнівався в тому, що риба відрізняється від будь-чого іншого на цьому світі: від бабок на воді, коней, птахів, а людей — то й поготів. Тільки Генек думав інакше. Він був переконаний, що риби не відрізняються ні від мене, ні від вас. У них є власні підводні будинки, школи та дитсадки, а вечорами пані Лящица булькотить на пана Ляща, бо той знову повернувся додому пізно.

У ті часи жінки насправду дбали про дім, а наша мама — більше за інших. Ми завжди мали що попоїсти, найчастіше то була картопля зі сметаною, а в неділю на столі з'являлася курка. Наш поверх був доволі похмурим місцем, захаращеним важкими меблями, що залишилися після німців. Потріскані шибки ледве трималися на замазці, і коли в нас відкрили «Краснолюдка», мама та інші жінки накиннулися на фіранки, що їх там покинули. Мама порозвішувала їх, і ми одразу відчували, ніби живемо в якійсь Варшаві. Все було б добре, от тільки дурний Геньо порвав

їх на сіті і помчав до Олавки. Навіть йому добре клювало, а коли я помітив, було вже пізно — фіранки стали дірявими, пропахли мулом та обважніли.

Дісталось мені за це на горіхи, бо татуньо ніколи не грався у пошук винуватців. Він ухопив мене за патли, стягнув штани і почав шпарити. Я видирався й намагався утекти, а мама лементувала над тими фіранками. Врешті-решт татуньо кинув мене на підлогу і взявся за Геня. Геньо сам зняв штани і ліг йому на коліна, татуньо лупцював його і дивився, чи рівномірно спухає. Мій брат лежав спокійно, не плакав, не верещав і лише тупився перед собою тими великими здивованими очима. Татуньо, певно, думав, що удари занадто слабкі або що малий бере його на глузи, тому лупцював далі, аж поки мама не схопила його за зап'ясток. Генековий задок опух, як у мавпи. Мама поцікавилася, чи татуньо збирається вбити їхню дитину за якусь дурну фіранку, а Генек насилу натягнув штанята і спитав, чи ще залишилося тепле молоко.

* * *

А знаєте, прошу пана, що мені ще закарбувалося в пам'яті? Ті йобані гелікоптери. Спочатку долинав шум, шум переходив у гуркіт — і ми вже знали, що має бути. Кобіти затикали вуха, валували пси. Я задирав голову, лягав, коли можна було, а Геньо — поруч зі мною. Шум перетворювався в оглушливий, безперервний рев, і з'являлися ескадрильї тих летючих танків, похилених, як сталеві джмелі — по три, по п'ять, вони щільним строем пролітали низько над містом. Земля дрижала, шибки вилітали з вікон, а нас — мене і брата — буквально втискало в траву, на якій підстрибували скельця, кришечки і камінці. Це було щось неймовірне.

А позаяк то було при «руссіях», то сиділи буквально скрізь, тобто в старих казармах на 3 травня, і теж на Млинській, Хороброго і Звездинецькій. І було з ними сто потіх. Як ми підросли, то носили їм горілку проти ночі. У вікнах вичікували радісні пики. Ніхто так не вмів нічому радіти, як червоноармієць оковитий. З вікна звисав шнур, пляшку прив'язували до шнура — і готово. Якось один був такий захмелілий, що смикнув занадто сильно, і пляшка розбилася об стіну. Відтоді «руссіки» тягнули ті пляшки поволі, зі святобливою обережністю, так, як зі сплячої кобіти